

Педагогічныя перадумовы выкарыстання народнай цацкі ў адукацыйнай рабоце з дзецьмі дашкольнага ўзросту

У дашкольнай педагогіцы выкананы шэраг работ айчынных і замежных аўтараў, прысвечаных даследаванню праблемы народнай педагогікі (Г.П. Арлова, Т.І. Бабаева, Н.Д. Бартрам, Л.М. Варанецкая, Г.С. Вінаградаў, А.П. Вусава, Т.С. Камарова, А.Ю. Лозка, Я.А. Пакроўскі і інш.); вызначэнню ролі народнай цацкі ў развіцці і выхаванні дзяцей дашкольнага ўзросту (А.П. Вусава, А.Я. Флёрына і інш.).

Так, яшчэ ў 30-я гг. XX ст. тонкі знаўца псіхалогіі дзіцяці і таленавіты мастак А.Я. Флёрына заўважала, што ніякі іншы від народнай творчасці так актыўна і глыбока не выходзіць з дзіцяці нацыянальныя рысы, эстэтычнае пачуццё, як народная цацка, якую дзіця любіць, з якой яно актыўна і творча дзейнічае. Гэта, на думку А.Я. Флёрынай, звязана з тым, што праз цацку народ аддае сваю любоў і пяшчоту, сваю веселасць і смех, свае думкі і веды, сваё ўменне, і менавіта ў гэтым такая вялікая сіла яе ўплыву на асобу малага дзіцяці. Найвялікшая праўда і прастата народнай цацкі, яе выразнасць і мэтазгоднасць, зазначае А.Я. Флёрына, -- зрабілі яе карыснай для выхавання дзяцей.

А.П. Вусава ў сваёй працы “Русское народное творчество в детском саду”(1950 г.) заўважала, што народная цацка заснавана на тонкім веданні псіхалогіі дзіцяці і рознабакова ўздзейнічае на развіццё яго пачуццяў, розуму і характару. Даследчыца называла народную цацку “живой”, паколькі яна прадстаўляе народнае мастацтва ў жыцці дзяцей і будзе, на яе думку, жыць сярод дзяцей разам з сучаснымі цацкамі.

Сучасныя навукоўцы разглядаюць народную цацку як сродак далучэння дзяцей да нацыянальнай культуры, фарміравання маральных якасцей, камунікатыўных ўменняў і навыкаў, духоўнага адраджэння, эстэтычнага і працоўнага выхавання, (А.В. Аляксеенка, М.А. Гусакова, Т.С.

Камарова, Л.А. Кузнецова, А. Ю. Лозка, В.С. Мухіна, А.С. Найдзен, С.Н. Новікава, Н.П. Сакуліна, Н.Б. Халезава, Т.Я. Шпікалава і інш.)

Даследчыкі заўважаюць, што навучанне дзяцей ад самага пачатку павінна быць пабудавана на той роднай глебе, на якой расце дзіця, каб яно было моцна звязана з тымі ўражаннямі, закладзенымі ў душу дзіцяці роднай сям'ёй. Маюць значэнне і цацкі, якія будуць у руках дзяцей; бо менавіта яны пашыраюць першыя ўяўленні выхаванцаў, яны развіваюць іх памяць і знешнія пачуцці.

Буйны украінскі даследчык народнай цацкі А.С. Найдзен сцвярджае, што менавіта традыцыйная народная цацка захоўвае ў сабе пластычную і вобразную памяць пра тыя далёкія часы, калі чалавек упершыню пачаў выкарыстоўваць прыродныя матэрыялы для стварэння рэчаў, якія не толькі ў чымсьці дапамагалі, штосьці абазначалі, а і штосьці сімвалізавалі. Менавіта традыцыйная народная цацка ў сваіх пэўных функцыях, формах, пластыцы, вобразных асновах змяшчае ў сабе інфармацыю пра пачатковыя чыннікі чалавечага прадметна-духоўнага асяроддзя. У гэтым сэнсе традыцыйная народная цацка ў наш час выступае як інфарматыўная і эстэтычна дасканалая рэч. Даследчык упэўнены, што цацка змяшчае больш інфармацыі, чым любая камп'ютэрная гульня ці памяць камп'ютэра.

А.С. Найдзен падкрэслівае, што дзіця сёння *павінна ўспрымаць народную цацку* не як прадмет побыту, аб'ект гульні (хаця і такое ўспрыманне не шкоднае), а *як твор мастацтва*, які патрабуе вывучэння, пэўнага аналізу творчай спадчыны, паўтарэння.

Такое стаўленне да народнай цацкі спрыяе яе захаванню і духоўнаму ўзбагачэнню дзіцяці. Важным меркаваннем даследчыка ўяўляецца тое, што *народная цацка ў сям'і, дзіцячым садзе, розных гуртках павінна не выцясняць сучасную цацку, не замяняць яе, а існаваць побач з ёю, дапаўняць яе, даваць дзіцяці тое, што не здольная даць сучасная цацка.*

Таксама А.С. Найдзен выказвае думку, што такія цацкі асабліва патрэбныя для дзяцей, якія знаходзяцца на мяжы паміж раннім і сярэднім

узростам. Яны дапамагаюць знаходзіць вобразныя адпаведнікі паміж рэальна канкрэтным і умоўна-абагульняльным, спасцігаць свет прадметных рэалій праз пластычна-дасканалыя і датыкальна-камфортныя формы.

Узнаўляючы рэальныя і ўяўныя рэчы і вобразы, цацка дапамагае дзіцяці спазнаваць, даследаваць навакольны свет, фарміраваць і рэалізоўваць творчыя здольнасці, выражаць свае пачуцці, вучыць мець зносіны і спазнаваць сябе. Гэта значыць, што цацка як частка дзіцячай гульнявой рэальнасці з'яўляецца незаменным сродкам інкультурацыі – уваходжання ў свет роднай культуры.

Сказанае ў поўнай меры датычыцца і народнай цацкі. Па ўсеагульным прызнанні, народная цацка з'яўляецца адным з важнейшых відаў адзінай жывой сістэмы народнай творчасці, важным сродкам сувязі пакаленняў, праз яе перадаецца сацыяльна-культурны вопыт, выхоўваюцца маральныя ўяўленні, культура чалавечых паводзін, фарміруюцца патрыятычныя пачуцці.

Ужо ўзгадвалася, што народная цацка, як і ўсё традыцыйнае народнае мастацтва, пазбаўлена элементаў знешняга этнаграфізму. Сапраўдная народная цацка, як правіла, змяшчае мінімум знешніх атрыбутаў этнічнай прыналежнасці. Гэта складае менавіта яе вобразную і змястоўную сутнасць. Таму традыцыйная народная цацка з большага адрозніваецца прастатой формы, пазбаўлена яркіх колераў, складанай арнаментацыі. У ёй, адзначаюць даследчыкі, -- цэлы свет вобразаў; у ёй змяшчаюцца нюансы псіхаментальнага характару этнаса. Названыя асаблівасці народнай цацкі ў сукупнасці даюць магчымасць ажыццявіць асноўныя эстэтычныя і педагогічныя функцыі культуры.

Традыцыйны погляд на культуру як набор фіксаваных сацыяльных эталонаў, на думку даследчыкаў (В.Т. Кудраўцаў, Г.К. Уразаліева і інш.), узнаўляе натуралістычны стыль мыслення і таму не адпавядае духу сучаснага гуманітарнага пазнання. У наш час культура разглядаецца як сукупны творчы вопыт. У прадметах культуры, прадуктах калектыўнай сатворчасці людзей (да якіх адносіцца і цацка), увасабляюцца спосабы вытворчасці рэчы і

дзеяння з ёю. У прадметах культуры рэалізаваны крэатыўныя магчымасці мінулых пакаленняў і адначасова пастаўлена праблема перад будучымі пакаленнямі, якім прадстаіць іх засвоіць (В.Т. Кудраўцаў).

Каб цацкі набылі асаблівыя сацыяльныя, псіхалагічныя і педагогічныя функцыі, дзіцячая супольнасць павінна асвоіць іх, уключыць у спецыфічны сэнсавы кантэкст, надзяліць такімі якасцямі і ўласцівасцямі, якія не былі непасрэдна ўвасоблены ў іх дарослымі. Тады цацкі, па сцвярджэнні В.Т. Кудраўцава, як і ўсе астатнія атрыбуты і элементы дзіцячай субкультуры, прыўнесены ў яе са свету дарослых, адчасова могуць лічыцца і прадуктамі самой дзіцячай субкультуры.

З гэтага пункту гледжання народная цацка, як ніякі іншы прадмет, патрабуе ад дзіцяці пашукова-арыентавальнай, творчай дзейнасці, у ходзе якой ў дзіцяці закладваюцца і праяўляюцца найважнейшыя стваральныя здольнасці – прадуктыўнае ўяўленне, спасцігаючае мысленне, арыентацыя на пазіцыю другога чалавека, адвольнасць, элементы рэфлексіі і інш. Такое спецыфічнае асэнсаванне закладзеных у цаццы адкрытых праблем адбываецца ў межах заўжды дзіцячых відаў дзейнасці – гульні, мастацкай творчасці.

Народная цацка, ставячы перад дзіцём розныя гульнявыя задачы, спрыяе развіццю ў яго пазнавальных працэсаў, г. зн. служыць мэтам яго *разумовага выхавання*. Пазнавальная каштоўнасць для дзіцяці народнай цацкі ў тым, што яна адлюстроўвае з'явы рэальнага свету ў даступных ёй формах. Цацка дапамагае дзіцяці пазнаваць навакольны свет, прывучвае яго да мэтанакіраванай, асэнсаванай дзейнасці, спрыяе развіццю вобразнага мыслення, памяці, мовы, эмоцый; аказвае жывое ўздзеянне на ўспрымальную душу выхаванцаў.

Такім чынам, менавіта народная цацка, насычаная побытавай і гістарычнай інфармацыяй, камунікатыўна блізкая дзіцяці. Гульня з народнай цацкай, разам з засваеннем мовы і твораў фальклору (калыханкамі, казкамі, песенькамі, прыказкамі, загадкамі і г.д.) фарміруе першыя ўяўленні пра

навакольны свет, першыя жыццёвыя ўражанні і пачуцці, закладвае ў дзіцяці той духоўны скарб, які спатрэбіцца яму у дарослым жыцці.

Народная цацка мае не толькі экалагічную, але і духоўную чысціню. Выкананая з пяшчотай і любоўю, яна развівае *фантазію, духоўны свет* выхаванцаў, спрыяе авалодванню імі першымі прафесійнымі навыкамі. Да таго ж у працэсе гульнявых зносін з народнай цацкай дзіця вучыцца ўяўляць вобраз жывога натуральнага прадмета, што спрыяе развіццю яго назіральнасці і кемлівасці.

Як разнавіднасць народнага мастацтва цацка з'яўляецца адным з эфектыўных сродкаў фарміравання *творчай актыўнасці* асобы дзіцяці, *эстэтычных уяўленняў*. Створаная па строгіх канонах, выпрацаваных стагоддзямі, народная цацка разам з песнямі, казкамі, святамі з маленства выхоўвала ў дзяцей густ і пачуццё прыгажосці, закладвала падмурак разумення сувязі са сваім народам, з пэўнай часткай зямлі – Бацькаўшчынай (А. Ю. Лозка). Таму традыцыйная цацка лічыцца найкаштоўнейшым матэрыялам у адукацыйнай рабоце з дзецьмі дашкольнага ўзросту. Яна шырока выкарыстоўваецца ў мастацка-выхаваўчай працы з дзецьмі, у прыватнасці для развіцця дзіцячай тэхнічнай і мастацкай творчасці.

Умоўныя, а не натуралістычныя вобразы птушак, жывёл, чалавека вучаць дзіця разуменню метафарычнай мовы традыцыйнага мастацтва. Да таго ж шляхам зносін з народнымі цацкамі дзіця вучыцца бачыць або ўяўляць вобраз жывога натуральнага прадмета ўмоўнае, у абагульненым знаходзіць рысы канкрэтнага, што развівае яго назіральнасць і кемлівасць. Нарэшце, дзіця змалку прывучаецца да традыцыйных мясцовых адлюстраванняў навакольнага свету.

Беларуская народная цацка выступае і адным са сродкаў *развіцця маўлення* дзяцей. З'яўляючыся прыкладам традыцыйнага мастацтва і мастацкіх рамёстваў, яна валодае высокай эмацыягеннасцю – здольнасцю аказваць характарам свайго зместу эмацыйнае ўздзеянне.

У эксперыментальным даследаванні эмацыйна-каштоўнаснага стаўлення дзяцей да вырабаў народных майстроў (эмацыйны кампанент), праведзеным украінскай даследчыцай С. Ласуновой, была выяўлена сістэма ўскосных залежнасцяў паміж паказчыкамі звязнасці маўлення дзяцей старэйшага ўзросту, эмацыягеннасці сітуацыі выказвання і арыгінальнасцю створаных імі апісанняў цацак. Чым больш эмацыйную нагрузку адчувала дзіця, тым ніжэй былі крытэрыяльныя паказчыкі звязнасці яго маўлення; але чым вышэй эмацыягеннасць сітуацыі расказвання, тым ярчэй арыгінальнасць, творчая накіраванасць апісальных апавяданняў дзяцей. Атрыманыя вынікі абумовілі меркаванне, што эмацыягеннасць сітуацыі і прадмета апісання (народнай цацкі) садзейнічае стварэнню эмацыягенных вобразаў і іх вербалізацыі пры складанні апісанняў, г.зн. робіць апісанні больш ярскімі, выразнымі.

У наш час народная цацка, хаця і прысутнічае ў сучаснай установе дашкольнай адукацыі, але яна амаль што не выкарыстоўваецца ў самастойных гульнях дзяцей. Між тым, цацка як створаны дарослымі для развіцця дзяцей прадмет культуры мае адукацыйнае і выхаваўчае значэнне толькі тады, калі выкарыстоўваецца па прызначэнні – у гульнявой дзейнасці. Дзіця павінна разумець цацку, хацець з ёю творча дзейнічаць. Тады цацка, як і гульня, будзе спадарожнікам дзяцінства. (Як ужо адзначалася, для гульні дзецям можна прапаноўваць вобразы – копіі - народных цацак, створаных прамысловым чынам і з сучасных матэрыялаў.)

Ужыванне ў практыцы работы з дзецьмі традыцыйнай беларускай цацкі як і народнай казкі, народнай песні, народнай гульні ўплывае на грамадзянскае і патрыятычнае выхаванне дзяцей дашкольнага ўзросту, фарміраванне іх нацыянальнай самасвядомасці.

Як суадносяцца *народная і нацыянальная цацкі*. Ці з'яўляецца нацыянальнай толькі народная цацка, як гэта часам можна пачуць?

Для адказу на гэтае пытанне неабходна вызначыць паняцці **«народная культура» і «нацыянальная культура»**.

Народная культура – зборнае паняцце, якая не мае выразна акрэсленых межаў і ўключае культурныя пласты розных эпох – ад глыбокай старажытнасці да нашага часу. *У розных сваіх праявах народная культура – гэта народная творчасць і мастацтва, народны побыт і ўклад жыцця, міфалогія і вераванні, легенды і паданні, сучасная масавая аматарская практыка. Важнай якасцю народнай культуры з'яўляецца традыцыйнасць.* Па сведчанні навукоўцаў, асобныя элементы і цэлыя напрамкі культуры далёкага або нядаўняга мінулага могуць трапляць у сферу актуальнай культуры ці заставацца на яе перыферыі. У сферу актуальнай культуры, без сумнення, уваходзіць і народная цацка як праява этнічнай культуры.

Нацыянальная культура – з'ява больш шырокая, якая не абмяжоўваецца рамкамі гамагеннай этнічнай супольнасці. Яна ўключае ў сябе розныя варыянты субкультур, абумоўленыя этнічнымі, геаграфічнымі, сацыяльнымі, гаспадарчымі і класавымі фактарамі. Характэрнай асаблівасцю нацыянальных культур з'яўляецца іх шырокая дыферэнцыяцыя па прафесійнай і сацыяльнай прыкметах.

У той жа час народная культура не супрацьпастаўляецца нацыянальнай. Па сцвярджэнні некаторых культуролагаў, *народная культура ў гістарычным мінулым у значнай меры супадае з этнічнай, а затым набывае выражаны сацыяльны, нацыянальны кампанент (Н.Г. Міхайлава).*

Зыходзячы са сказанага, *нацыянальная цацка – гэта не толькі народная цацка, што прыйшла да нас са старажытнасці, але і цацка, якая адлюстроўвае значэнні і стан сучаснай культуры нацыі.*

Так, для беларускіх дзяцей нацыянальнымі з'яўляюцца цацкі – выявы сучаснай тэхнікі (трактар “Беларусь”, вялізны самазвал і інш.), персанажы беларускіх казак (каток – залаты лабок, курка Рабка і інш.), сімвалы беларускай зямлі – зубр, бусел, Белая вежа і да т.п., лялькі–“беларусы” ў нацыянальных строях і да т.п.

Неабходна інтэграваць народную цацку ў сучасную прастору установы дашкольнай адукацыі, спалучаць знаёмства з народнымі і сучаснымі цацкамі. Народная цацка дае дзіцяці тое, што не можа даць сучасная цацка, і наадварот. існуючы разам, яны дапаўняюць адна адну і складаюць фонд нацыянальнай беларускай цацкі.

У беларускім грамадстве расце ўсведамленне таго факту, што нацыянальная дзіцячая цацка ляжыць у аснове фарміравання нацыянальнай ментальнасці, з'яўляецца захавальнікам нацыянальнага «суверэнітэту асобы». З'яўляючыся на працягу першых гадоў жыцця першасным развіццёвым асяроддзем дзіцяці, менавіта нацыянальная дзіцячая цацка можа дапамагчы спецыялістам адукацыі выхоўваць нацыянальна арыентаванае маладое пакаленне.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ